

ศาลเจ้าจีนในความทรงจำของชาวไทยเชื้อสายจีนในเมืองโคราช
มาริส หิรัญตียะกุล

Chinese temples in the memories of Chinese Thai people in Korat town
Marisa Hiranteeyakul

คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา
Faculty of Industrial Technology, Nakhon Ratchasima Rajabhat University

*Corresponding author. E-mail address: marisa.h@nrnu.ac.th

received: July 2, 2024;

received: December 20, 2024

accepted: February 13, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอเรื่องราวและประสบการณ์ความทรงจำของชาวไทยเชื้อสายจีนในชุมชนเมืองโคราช (หรือเมืองเก่า นครราชสีมา) โดยเน้นความสัมพันธ์ระหว่างศาลเจ้าจีนกับความเชื่อ ความศรัทธา และวิถีชีวิตของชุมชน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมเมือง การศึกษานี้ประยุกต์ใช้แนวคิดความทรงจำในสถานที่ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของศาลเจ้าจีนในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความทรงจำทางสังคม อัตลักษณ์ร่วมของชุมชน และการเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบัน วิธีการศึกษาใช้การสังเกตการณ์และสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใช้งานพื้นที่ศาลเจ้าและผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับศาลเจ้า จำนวน 10 คน ซึ่งได้รับการคัดเลือกแบบเจาะจง เรื่องเล่าจากประสบการณ์ชีวิตของกลุ่มเป้าหมายเผยให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของบทบาทศาลเจ้า จากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์และความศรัทธา ไปสู่การเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทหลากหลายในมิติทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น การใช้งานในกิจวัตรประจำวัน การพบปะสังสรรค์ และการเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของเมือง ทั้งนี้ ศาลเจ้าจีนในเมืองโคราชจำนวน 4 แห่ง ทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลางความทรงจำทางวัฒนธรรมและพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่มีความเชื่อมโยงในการประกอบพิธีกรรมและการผูกสัมพันธ์ทางสังคมตามกลุ่มภาษาของชาวจีน ผลการศึกษานี้เน้นย้ำว่าศาลเจ้าจีนไม่ได้ทำหน้าที่เพียงในฐานะศูนย์รวมทางจิตใจ แต่ยังเป็นพื้นที่ที่เก็บรักษาความทรงจำในสถานที่ ซึ่งช่วยเชื่อมโยงชุมชนกับรากเหง้าทางวัฒนธรรม และสะท้อนการปรับตัวของพื้นที่ในบริบทเมืองร่วมสมัย

คำสำคัญ: ศาลเจ้าจีน ความทรงจำในสถานที่ พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม เมืองโคราช เมืองเก่านครราชสีมา

ABSTRACT

This article explores the narratives and memory experiences of Thai Chinese individuals residing in the urban community of Korat (or Nakhon Ratchasima Old Town), focusing on the relationship between Chinese shrines, beliefs, faith, and the community's way of life amidst the changing currents of urbanization. The study applies the concept of Place memory to understand the role of Chinese shrines as cultural spaces that reflect social memory, shared identity, and the connection between the past and present. The research methodology involves observation and in-depth interviews with 10 purposively selected participants who are users of the shrine spaces and individuals with direct experiences related to the shrines. Narratives from the participants reveal the evolving roles of the shrines, transitioning from sacred spaces symbolizing identity and faith to multifunctional spaces encompassing social and economic dimensions. These roles include daily activities, social gatherings, and their significance as prominent tourist destinations in the city. Notably, four Chinese shrines in Korat serve as cultural memory hubs and symbolic spaces, interconnected through ritual practices and social bonds according to linguistic groups. This study highlights that Chinese shrines not only function as

spiritual centers but also as spaces that preserve Place memory, bridging communities with their cultural roots and reflecting the dynamic adaptation of these spaces within the contemporary urban context.

Keywords: Chinese temples, Place memory, Cultural public space, Korat town, Nakhon Ratchasima old town

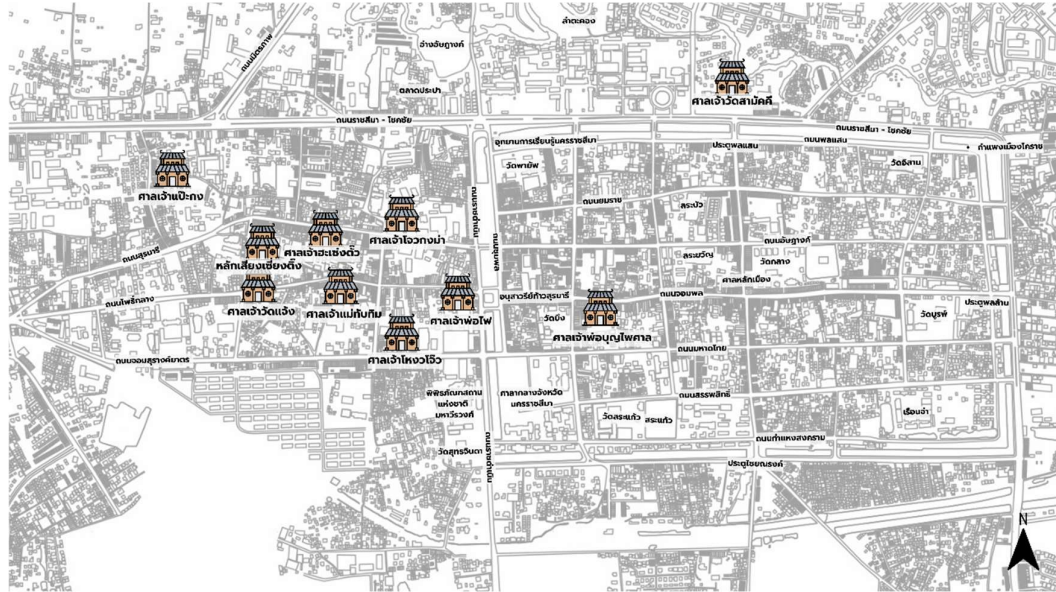
บทนำ

"บ้านของป่าเคารพนักถือศีลเจ้าวัดแจ้งมาตลอด เราทุกคนในครอบครัวจะกราบไหว้บูชาเพื่อความอุดมสมบูรณ์และความคุ้มครองปกป้องจากท่าน เตี่ยของเราบอกว่า พวกเราเป็นคนจีนท่านจะคอยปกป้องรักษาและดลบันดาลให้ครอบครัวของเรามีความสุข ธุรกิจค้าขายก็จะรุ่งเรืองเจริญรุ่งเรือง" คุณปริศนา อัครปริดี ชาวไทยเชื้อสายจีนที่อาศัยอยู่ตรงข้ามศาลเจ้าวัดแจ้งย่านถนนโพธิ์กลางในใจกลางเมืองนครราชสีมาตลอดระยะเวลากว่า 62 ปี บอกเล่าความสัมพันธ์อันแนบแน่นของตนและครอบครัวที่มีต่อศาลเจ้าจีนในชุมชนด้วยสีหน้าและท่าทางที่เปี่ยมไปด้วยความเคารพนักถือซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันทางวัฒนธรรมและประเพณีอันแนบแน่นระหว่างชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลกับศาลเจ้าจีนในเมืองนครราชสีมา จากบันทึกทางประวัติศาสตร์นั้นระบุว่า ในช่วงเวลาหนึ่งได้มีการอพยพเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นชาวไทย ชาวจีนโพ้นทะเล ชาวมอญ ชาวลาว ชาวเขมร และชาวซิกข์ โดยในบรรดากลุ่มเหล่านั้น กลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลนับเป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่และมีบทบาทสำคัญในด้านต่าง ๆ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อย่างมาก ศาลเจ้าจีนจึงเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรมของชาวจีนโพ้นทะเลในนครราชสีมา ที่ได้รับการเคารพนักถือและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาอย่างยาวนาน ชาวจีนโพ้นทะเลมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามหรือประเทศไทยในปัจจุบันมาเป็นระยะเวลายาวนานหลายร้อยปี โดยการอพยพในยุคแรก ๆ ของชาวจีนที่เข้ามาสู่เมืองโคราชเริ่มขึ้นช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ราวปี พ.ศ. 2367 เป็นต้นมา ในช่วงเวลานั้น ชาวจีนจากมณฑลต่าง ๆ ของประเทศจีนได้อพยพเข้ามาและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนตามกลุ่มภาษาของตน โดยสามารถแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ แต่จิ๋ว จิ้นแคะ (ฮักก้า) ไทหล่า กวางตุ้ง และฮกเกี้ยน (สำนักงานเทศบาลนครราชสีมา, 2548) สำหรับชาวจีนโพ้นทะเลกลุ่มแรกที่มีการอพยพเข้ามาในเมืองนครราชสีมาหรือเมืองโคราชนั้น ได้มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณหน้าประตูชุมพลรอบนอกขอบเขตกำแพงเมืองเดิมซึ่งปัจจุบันคือบริเวณถนนโพธิ์กลาง โดยต้องเดินทางข้ามดงพญาไฟมาจากกรุงเทพมหานครด้วยเกวียนบรรทุกสินค้าข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ลงทางบันไดหรือโค พร้อมมีบั้งหึ่งหรือกระบอกน้ำเพื่อไล่น้ำดื่มระหว่างการเดินทาง ซึ่งใช้เวลาในการเดินทางรวมทั้งสิ้นประมาณ 2 เดือน (หอการค้าจังหวัดนครราชสีมา, 2542: 43)

หลังจากนั้น การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองนครราชสีมาก็ขยายตัวมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีการเปิดการค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น ทำให้ชาวจีนโพ้นทะเลเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในด้านการค้า การขนส่ง และการประกอบธุรกิจต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น การขายของชำ ร้านอาหาร และร้านขายยา เป็นต้น ชาวจีนในเมืองโคราชมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับกลุ่มชาวไทยและชาติพันธุ์อื่น ๆ อย่างแนบแน่น จนนำไปสู่การผสมผสานทางวัฒนธรรมและการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างกลมกลืน สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับเมืองนครราชสีมาในยุคหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ชาวจีนโพ้นทะเลที่อพยพมาตั้งรกรากในเมืองนครราชสีมาหรือเมืองโคราชนั้น นอกจากจะนำเอาความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ มาด้วยแล้ว ชาวจีนโพ้นทะเลเหล่านี้ยังได้นำเอาความเชื่อและศรัทธาทางศาสนาและวัฒนธรรมของตนมาด้วยเช่นกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากการที่ได้มีการสร้างวัดหรือศาลเจ้าจีนขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพสำหรับการบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ตามความเชื่อของชาวจีน กล่าวได้ว่า หากมีการตั้งชุมชนของชาวจีนโพ้นทะเลขึ้นในพื้นที่ใด ก็จะมีการสร้างศาลเจ้าจีนขึ้นในชุมชนนั้นด้วยเสมอ ซึ่งในย่านชุมชนเก่าแก่ของเมืองนครราชสีมา นั้น ปรากฏตำแหน่งที่ตั้งของศาลเจ้าจีนมากถึง 10 แห่งด้วยกัน ดังภาพ 1 แสดงตำแหน่งศาลเจ้าจีนและมูลนิธิธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่านครราชสีมา ทั้งนี้ จากการสำรวจพบว่าในพื้นที่เมืองเก่านครราชสีมา ประกอบไปด้วยศาลเจ้าและมูลนิธิต่าง ๆ ดังนี้ ศาลเจ้าพ่อบุญไผ่ศาล ศาลเจ้าวัดแจ้ง ศาลเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าเจ้าโจวคงมา ศาลเจ้าโหวงโจ้ว ศาลเจ้าพ่อไฟ ศาลเจ้าแม่เปียง ศาลเจ้าวัดสามัคคี มูลนิธิหลักสี่งเชียงตึงหรือสว่างเมตตารธรรมสถาน และโรงเจเฮงเต๋ว ซึ่งจำนวนศาลเจ้าจีนที่มีอยู่มากมายเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเหนียวแน่นในความเป็นชาวจีนและพลังความศรัทธาอันแรงกล้าของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนในเมืองนี้ บ่งบอกถึงความสำคัญของศาลเจ้าในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและศาสนา

อย่างไรก็ตาม ศาลเจ้าเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงแค่สถานที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชาวจีนโพ้นทะเลเท่านั้น หากแต่ยังเป็นศูนย์รวมทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนชาวจีนในเมืองโคราอีกด้วย เพราะชาวจีนโพ้นทะเลในเมืองนี้ได้ใช้ศาลเจ้าเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นงานเทศกาลงานประเพณี หรืองานการกุศลต่าง ๆ ศาลเจ้าจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสามัคคีและความเข้มแข็งให้กับชุมชนชาวจีนใน

เมืองนี้ ด้วยเหตุนี้ การได้ศึกษาเรียนรู้เรื่องราวและความทรงจำของชาวจีนโพ้นทะเลที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าจีนในนครราชสีมา จึงนับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพื่อให้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างศาลเจ้าและชุมชนเมืองโคราช รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจากการปรับตัวของศาลเจ้าจีนในยุคปัจจุบัน

ภาพ 1 แสดงตำแหน่งศาลเจ้าจีนและมูลนิธิธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่านครราชสีมาทั้ง 10 แห่ง

วัตถุประสงค์ของบทความ

เพื่อศึกษาความสำคัญและบทบาทของพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมในฐานะพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนความทรงจำทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ศาลเจ้าในความทรงจำของชาวไทยเชื้อสายจีนในเมืองโคราช” อาศัยการบูรณาการทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคน สถานที่ กิจกรรม และความทรงจำ เพื่อสร้างกรอบการวิเคราะห์ที่ชัดเจน ได้แก่

1. ความทรงจำในสถานที่

ความทรงจำในสถานที่ หรือ Place memory เป็นแนวคิดทฤษฎีที่มุ่งศึกษากระบวนการสร้างและธำรงรักษาความทรงจำจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสถานที่ โดยสถานที่นั้นอาจเป็นบ้าน, ชุมชน, หรือแม้กระทั่งพื้นที่สาธารณะ ความทรงจำเหล่านี้ไม่เพียงแต่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์เฉพาะ แต่ยังรวมถึงอารมณ์และความรู้สึกและความหมายทางสังคม วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในสถานที่นั้น ๆ แนวคิดความทรงจำในสถานที่เป็นกรอบทฤษฎีที่มีความสำคัญและมีพัฒนาการต่อเนื่องจากหลายสาขาวิชา โดยเฉพาะในด้านสถาปัตยกรรม มานุษยวิทยา และสังคมวิทยา รากฐานทางทฤษฎีของแนวคิดนี้พัฒนามาจากนักคิดสำคัญหลายท่าน อาทิ Maurice Halbwachs (1992) ผู้นำเสนอแนวคิด Social memory ที่เน้นว่าความทรงจำไม่ได้ถูกสร้างขึ้นโดยปัจเจกบุคคลเพียงลำพัง แต่ได้รับการสร้างและหล่อหลอมผ่านบริบททางสังคมและสถานที่ Pierre Nora (1989) ได้พัฒนาแนวคิด Sites of memory ที่อธิบายถึงสถานที่และวัตถุทางวัฒนธรรม ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของความทรงจำร่วม (Collective memory) โดยเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารมณ์ความรู้สึกเข้าด้วยกัน Dolores Hayden (1995) ได้ขยายแนวคิดนี้ในบริบทของการออกแบบเมือง โดยชี้ให้เห็นว่าสถานที่ไม่ใช่เพียงโครงสร้างทางกายภาพ แต่เป็นสื่อกลางที่มีพลวัตในการเก็บรักษา ถ่ายทอด และสร้างความหมายทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ของชุมชน

แนวคิดนี้เน้นย้ำว่า ความทรงจำไม่ได้เป็นเพียงการบันทึกเหตุการณ์ในอดีต หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง ต่อรอง และสร้างความหมายอย่างต่อเนื่อง ผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน สถานที่ และบริบททางสังคมวัฒนธรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า องค์ประกอบสำคัญของความทรงจำในสถานที่ประกอบด้วย

1. ความทรงจำส่วนบุคคล (Personal memory) ตามแนวคิดของ Casey (1987) ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะตัว อาทิ การเข้าร่วมพิธีกรรม การเฉลิมฉลองเทศกาล หรือกิจกรรมทางศาสนา
2. ความทรงจำร่วมชุมชน (Collective memory) ตามแนวคิดของ Halbwachs (1992) ที่เกิดจากการสร้างและแบ่งปันภายในกลุ่มสังคม เช่น ความทรงจำร่วมเกี่ยวกับงานประเพณีหรือเทศกาลสำคัญ
3. การเล่าเรื่องผ่านสถานที่ (Narrative of place) ตามแนวคิดของ Hayden (1995) ซึ่งสถานที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดเรื่องราว เชื่อมโยงทางวัฒนธรรม และสร้างความหมายร่วมกัน
4. พลวัตความทรงจำ (Memory transformation) กล่าวคือ ความทรงจำมิได้คงที่หากแต่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและการปรับเปลี่ยนทางกายภาพของสถานที่ ปัจจุบัน แนวคิดความทรงจำในสถานที่ถูกประยุกต์ใช้ในหลากหลายสาขาวิชา อาทิ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรม การออกแบบเมือง และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างมนุษย์ สถานที่ และความทรงจำ

พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม

พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมเป็นหัวใจสำคัญของการเชื่อมโยงผู้คนกับวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชุมชน โดยพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม (Cultural public space) เป็นแนวคิดเชิงสหวิทยาการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในสาขาสถาปัตยกรรม การวางผังเมือง มานุษยวิทยา และสังคมวิทยา โดยมุ่งอธิบายกระบวนการสร้าง จัดการ และให้ความหมายแก่พื้นที่ทางกายภาพที่เกินกว่าการใช้งานเชิงพื้นที่ แต่เป็นพื้นที่ที่บรรจุความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง แนวคิดนี้มีรากฐานจากนักคิดสำคัญหลายท่าน โดยเฉพาะ Dolores Hayden (1995) ที่เน้นย้ำถึงบทบาทของพื้นที่ในเมืองในฐานะ พื้นที่แห่งความทรงจำ (Places of memory) ซึ่งทำหน้าที่มากกว่าการเป็นพื้นที่ทางกายภาพ แต่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่เก็บรักษาเรื่องราว ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของชุมชน จากการทบทวนวรรณกรรม แนวคิดพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมมีคุณลักษณะเฉพาะ 3 มิติ ดังนี้

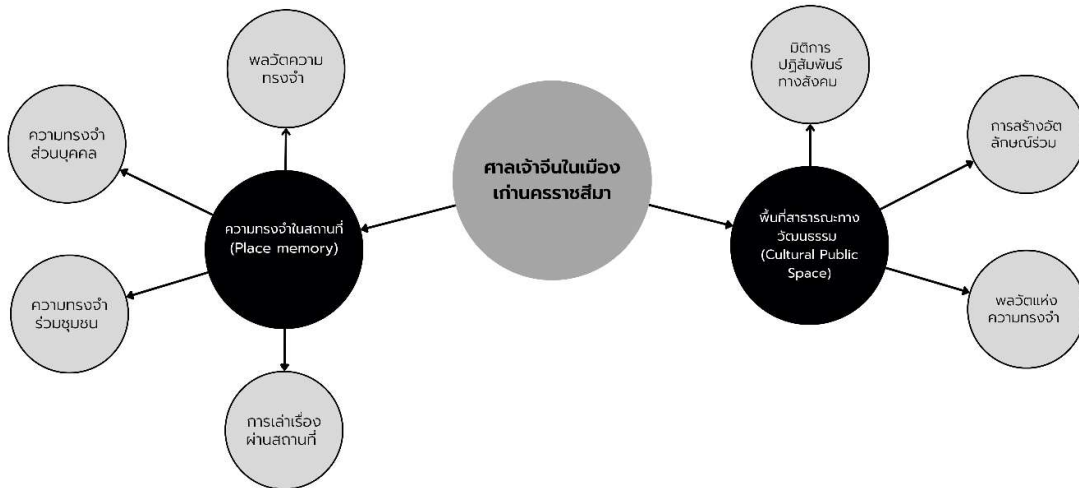
2.1 มิติการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม คือ เป็นพื้นที่แห่งการพบปะ แลกเปลี่ยน และสร้างปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนสร้างความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม

การสร้างอัตลักษณ์ร่วม ซึ่งสะท้อนประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมเฉพาะของชุมชนเป็นเครื่องมือในการธำรงรักษาและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม

พลวัตแห่งความทรงจำ พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมไม่ใช่เพียงพื้นที่เก็บบันทึกประวัติศาสตร์ แต่เป็นพื้นที่ที่มีชีวิต มีการตีความและสร้างความหมายอย่างต่อเนื่องตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป

นอกจากนี้ เมธี พิริยารนนท์ และ นพดล ตั้งสกุล (2564) ยังได้แบ่งประเภทของพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบตามปัจจัยด้านกายภาพ กิจกรรมทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ด้านเวลา ได้แก่ 1. พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับประเพณี กลุ่มคน เชื้อชาติดั้งเดิม มีการใช้งานอย่างต่อเนื่อง เช่น วัด ศาสนสถาน ลานกิจกรรมที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน 2. พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมแบบสมัยนิยม ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับกลุ่มคนรุ่นใหม่ มีกิจกรรมที่สอดคล้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ และ 3. พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมแบบผสมผสาน ซึ่งตอบสนองความต้องการในรูปแบบที่ผสมผสานวัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้าด้วยกัน โดยอาจมีการสร้างประเพณีประดิษฐ์ขึ้นใหม่

กล่าวโดยสรุป พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพ แต่ยังเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์มีความหมายลึกซึ้ง ช่วยสร้างความรู้สึกร่วม เชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์และรากเหง้าทางวัฒนธรรม การนำแนวคิดนี้ไปประยุกต์ใช้ในสถาปัตยกรรมและการออกแบบเมืองช่วยสร้างความเป็นชุมชน ธำรงรักษาอัตลักษณ์ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางสังคม

ภาพ 2 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ทั้งนี้ ศาลเจ้าเงินในเมืองโคราช ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของความทรงจำและเรื่องราวร่วมกันในเชิงประวัติศาสตร์และสัญลักษณ์ โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนกับรากเหง้าทางวัฒนธรรม และส่งเสริมความรู้สึกร่วมในชุมชน นอกจากนี้ ความทรงจำในสถานที่ยังช่วยสร้างและปรับเปลี่ยนความหมายของศาลเจ้าให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป กรอบแนวคิดที่ปรากฏในภาพที่ 2 จึงพัฒนาขึ้นเพื่อวิเคราะห์บทบาทของศาลเจ้าในฐานะพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม โดยบูรณาการแนวคิดจากสองแกนหลัก ได้แก่ ความทรงจำในสถานที่ (Place memory) และพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม (Cultural public space) ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้ง

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความนี้ใช้การศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจบทบาทของศาลเจ้าเงินในฐานะพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม โดยมีขั้นตอนและกระบวนการศึกษา ดังนี้

1. การสังเกตการณ์ มุ่งเน้นศึกษาลักษณะการใช้งานพื้นที่ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม งานเทศกาลตรุษจีน หรืองานจิว เพื่อวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ของผู้คนและบทบาทของศาลเจ้าในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม การสังเกตการณ์จะใช้การจดบันทึกภาคสนามและการบันทึกภาพในช่วงเวลาสำคัญ เช่น วันไหว้เจ้าและกิจกรรมชุมชน โดยการสังเกตการณ์ดำเนินการเป็นระยะเวลา 6 เดือน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและลึกซึ้ง
2. การสัมภาษณ์เชิงลึก มุ่งสำรวจความหมายและความสัมพันธ์ที่ชาวไทยเชื้อสายจีนในโคราชมีต่อศาลเจ้าเงิน กลุ่มเป้าหมายคือผู้ใช้งานพื้นที่ศาลเจ้าและผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับศาลเจ้า จำนวน 10 คน ซึ่งได้รับการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยพิจารณาจากระยะเวลาการอยู่อาศัยและความคุ้นเคยกับพื้นที่ โดยโครงสร้างคำถามจะเป็นแบบปลายเปิดเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็นเชิงวิเคราะห์และสะท้อนการเปลี่ยนแปลง โดยประเด็นคำถามเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของศาลเจ้าและบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนผู้ตอบสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ
3. การวิเคราะห์เอกสาร ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เอกสารการบริหารศาลเจ้า และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของศาลเจ้าในบริบททางวัฒนธรรมและสังคม
4. การตรวจสอบความถูกต้อง ใช้วิธีการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ และเอกสาร เพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา
5. ข้อมูลที่เก็บได้ถูกวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อสรุปคุณลักษณะสำคัญของศาลเจ้าในฐานะพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม การวิเคราะห์เนื้อหานี้เน้นการระบุสาระสำคัญที่สะท้อนบทบาททางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมของศาลเจ้าในบริบทของเมืองโคราช

ความทรงจำในสถานที่: ศาลเจ้าในฐานะพื้นที่แห่งความสัมพันธ์และอัตลักษณ์

"ศาลเจ้าจีน" นับเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองที่ปรากฏอยู่กับชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยมาเป็นเวลา ยาวนาน หากกล่าวถึงวัตถุประสงค์หลักในการสร้างศาลเจ้านั้น ผู้คนส่วนใหญ่จะนึกถึงสถานที่ซึ่งใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนาและการกราบไหว้บูชาเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อและศรัทธาดั้งเดิมของชาวจีน โดยบางศาลเจ้าถูกสร้างขึ้นเป็น ศาลเจ้าประจำตระกูลและบางแห่งก็สร้างขึ้นเพื่อเป็นการแก้บนหรือสานต่อการบูชาเทพเจ้าที่มีมาแต่ครั้งโบราณ อย่างไรก็ตาม เมื่อชาวจีนโพ้นทะเลเหล่านี้ได้อพยพถิ่นฐานไปอาศัยอยู่ในดินแดนต่างถิ่นห่างไกลจากภูมิลำเนาเดิม การบูชาเทพเจ้าและสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคารพนับถือและให้ความเคารพอย่างสูงสุดกลับกลายเป็นสิ่งที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจและคอยปกป้องคุ้มครองให้เกิด ความรู้สึกอุ่นใจและปลอดภัยท่ามกลางพื้นที่แปลกใหม่ในต่างบ้านต่างเมือง ศาลเจ้าจีนจึงทำหน้าที่เป็นสถานที่สำคัญที่สะท้อนถึง เอกลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์จีนและวัฒนธรรมประเพณีอันยาวนาน และเป็นแหล่งองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญยิ่ง สำหรับชุมชนชาวจีนในแดนไกล นอกเหนือจากการเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ศาลเจ้าจีนในเมืองไทย ยังมีบทบาทสำคัญเป็นศูนย์รวมชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนอีกด้วย เพราะเป็นสถานที่ที่ชาวจีนสามารถพบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยน ความคิดเห็น และร่วมกันจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งด้านประเพณีวัฒนธรรม งานเทศกาล รวมถึงกิจกรรมการกุศลต่าง ๆ ศาลเจ้าจึง เปรียบเสมือนจุดศูนย์รวมจิตใจและเป็นที่พักทางใจของคนในชุมชน สร้างความเป็นปึกแผ่นและความสามัคคีให้เกิดขึ้น ทำให้ศาล เจ้าจีนเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมขึ้นสำคัญที่บ่งบอกถึงความเป็นมาและภูมิหลังของชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนที่มีคุณค่าควร แก่การเรียนรู้และสืบทอดต่อไป

จากการศึกษาศาลเจ้าจีนในเมืองโคราช พบว่าการสร้างศาลเจ้าเริ่มขึ้นพร้อมกับการอพยพของชาวจีนโพ้นทะเลในสมัย รัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนในพื้นที่นี้ ปัจจุบันมีศาลเจ้าจีนในโคราชทั้งหมด 10 แห่ง ทั้งนี้ บทความนี้เลือกพิจารณาความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อศาลเจ้าจีนภายในเมืองจำนวน 4 แห่ง ได้แก่ ศาลเจ้าพ่อบุญ ไฟศาล ศาลเจ้าพ่อไฟ ศาลเจ้าวัดแจ้ง และศาลเจ้าแม่ทับทิม โดยพิจารณาจากปัจจัยหลายประการ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างศาล เจ้ากับชุมชนโดยรอบ ความเชื่อมโยงทางพิธีกรรม และการปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ในปัจจุบัน การศึกษานี้มุ่งเน้นที่ความทรงจำและ ความผูกพันของผู้คนที่มียุทธศาสตร์เหล่านี้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาล

ศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลตั้งอยู่บนถนนจอมพล ในย่านชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีน เป็นหนึ่งในศาสนสถานที่สำคัญซึ่งกลุ่ม ชาวจีนกวางตุ้งได้ร่วมกันสร้างขึ้น แม้จะไม่ปรากฏปีที่สร้างที่แน่ชัด แต่ศาลเจ้าแห่งนี้ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2471 โดยชาวไทยเชื้อสายจีนที่มีความศรัทธา ภายในประดิษฐานเทพเจ้าและพระสำคัญหลายองค์ ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของผู้คนใน ชุมชนมาอย่างยาวนาน ทั้งยังเป็นศูนย์รวมจิตใจและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่ ชาวบ้านในละแวกนั้น รู้จักศาลเจ้าแห่งนี้ในนาม "ศาลเจ้าโรงเหล้า" เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้กับสรรพสามิตจังหวัดนครราชสีมาและโรงต้มเหล้า สะท้อนให้ เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาลเจ้ากับสถานที่ของผู้คนในชุมชน คุณอนงค์ พันธสิน (2563) ผู้อาศัยและประกอบอาชีพขายอาหาร ติดกับศาลเจ้า ได้เล่าถึงที่มาอันน่าสนใจของศาลเจ้าว่า เกิดจากการที่ชาวจีนในอดีตประสบพายุฝนรุนแรง จึงอธิษฐานขอความ ปลอดภัยและให้คำมั่นว่าจะสร้างศาลเจ้าขึ้น เรื่องราวนี้แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาและความผูกพันระหว่างชุมชนกับศาลเจ้า ต่อมาสมาคมได้เปลี่ยนชื่อเป็นศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลเพื่อความเป็นสิริมงคล

นอกจากบทบาททางความเชื่อและศาสนา ศาลเจ้าแห่งนี้ยังมีความสำคัญทางการศึกษาและการสืบทอดวัฒนธรรม เนื่องจากในอดีตมีโรงเรียนจีน "เม่งยี่ฮ็อกเฮา" ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ทำให้ศาลเจ้ากลายเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันการศึกษา สำหรับลูกหลานชาวจีน ที่ไม่เพียงเป็นสถานที่เรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมจีน แต่ยังเป็นพื้นที่หล่อหลอมอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของชุมชน อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2484 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงเรียนต้องปิดตัวลงเนื่องจากมีการออกกฎหมายห้ามชาว ต่างด้าวเข้าเมืองนครราชสีมาและให้อพยพไปอยู่นอกเขตเมือง เหตุการณ์นี้นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชุมชน การปิดโรงเรียนเม่งยี่ ฮ็อกเฮาไม่เพียงส่งผลให้ชุมชนสูญเสียศูนย์กลางทางวัฒนธรรมที่สำคัญ แต่ยังทำให้การใช้ภาษาจีนในชุมชนลดน้อยลงอย่าง มีนัยสำคัญ สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของนโยบายรัฐที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนในยุคนั้น

ภาพ 3 ศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลในอดีตเปรียบเทียบกับปัจจุบัน
(ที่มาของภาพซ้าย: ภาพถ่ายต้นฉบับในศาลเจ้า ถ่ายโดยผู้เขียน ณ สถานที่จริง; ภาพขวา: ถ่ายโดยผู้เขียน)

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและพื้นที่โดยรอบศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของการพัฒนาเมืองที่ส่งผลต่อพื้นที่ทางวัฒนธรรม โดยบริเวณโดยรอบได้พัฒนาเป็นย่านการค้าปลีกกินแบ่งรัฐบาลที่สำคัญของเมืองโคราช มีความคึกคักเป็นพิเศษในช่วงใกล้วันประกาศผลรางวัล การขยายตัวของอาคารพาณิชย์ทั้งด้านหน้าและด้านหลังส่งผลให้ศาลเจ้าถูกบดบังและเข้าถึงได้ยากขึ้น โดยตัวศาลเจ้าตั้งอยู่ในซอยเล็กๆ ที่หากไม่สังเกตอาจมองข้ามได้ ความสัมพันธ์ระหว่างศาลเจ้ากับชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ คุณเสาวคนธ์ เอื้ออุไรเลิศ (2563) กล่าวว่าในอดีต พื้นที่ศาลเจ้าเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ผู้คนโดยเฉพาะผู้สูงอายุในละแวกนั้นใช้เป็นสถานที่พักผ่อน ออกกำลังกาย พบปะสังสรรค์ และทำการเกษตรขนาดเล็ก เช่น การปลูกกล้วยและมะม่วง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการพื้นที่และการกำหนดเวลาเปิด-ปิดที่เข้มงวดขึ้น ส่งผลให้การใช้พื้นที่ในลักษณะดังกล่าวลดน้อยลง แม้ว่าผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมบางส่วนจะยังคงเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อออกกำลังกายในช่วงเวลาที่กำหนด คุณอนงค์ พันธสินทิ (2563) สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของบรรยากาศและบทบาทของศาลเจ้า โดยกล่าวว่าในอดีตศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลเป็นศาลเจ้าแห่งแรกที่ชาวไทยเชื้อสายจีนต้องไปกราบไหว้ และมักมีผู้คนมาร่วมพิธีกรรมอย่างคับคั่ง แต่ปัจจุบันบรรยากาศเรียบสงบลงอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นว่า บทบาทของศาลเจ้าในปัจจุบันได้จำกัดอยู่เพียงการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญของชาวไทยเชื้อสายจีนเท่านั้น ต่างจากในอดีตที่เป็นทั้งศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะของชุมชน

2. ศาลเจ้าพ่อไฟ

ศาลเจ้าพ่อไฟ หรือที่รู้จักในชื่อ ศาลเจ้าฮ่วยตี้ เป็นศาสนสถานสำคัญที่ตั้งอยู่บนถนนราชดำเนิน ตรงข้ามกับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา ศาลเจ้าแห่งนี้ถือเป็นหนึ่งในสถานที่สำคัญที่สะท้อนถึงความเชื่อและวัฒนธรรมของชาวจีนกลุ่มแต้จิ๋วในท้องถิ่น โดยมีการสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นมานานกว่า 100 ปี ในช่วงแรกศาลเจ้าถูกสร้างขึ้นเป็นอาคารไม้ขนาดเล็ก แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ศาลเจ้าได้รับการพัฒนาและบูรณะให้กลายเป็นอาคารถาวร ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของพระภูมิเทพเจ้าแห่งไฟ หรือที่รู้จักกันในชื่อ "ฮ่วยตี้" เทพเจ้าที่เชื่อกันว่าเป็นผู้ควบคุมและดูแลเปลวเพลิงบนโลกตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวจีนในท้องถิ่น ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อไฟ มีความเชื่อมโยงกับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีอย่างแน่นแฟ้น ผู้ที่เดินทางมากราบไหว้อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีมักแวะมากราบไหว้ศาลเจ้าพ่อไฟด้วย เนื่องจากเชื่อว่าทั้งสองสถานที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน การกราบไหว้ที่ทั้งสองสถานที่ถือเป็นการขอพรเพื่อความสำเร็จ สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา และความปลอดภัยในการเดินทาง

ภาพ 4 ศาลเจ้าพ่อไฟตั้งในตำแหน่งตรงข้ามอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านคำบอกเล่า คุณเียนศรี แยมเกสร (2564) ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณด้านหลังอาคารเฉลิมวัฒนา (ปัจจุบันคือเรือนโคราชเฉลิมวัฒนา) ได้เล่าถึงความทรงจำที่มีต่อศาลเจ้าแห่งนี้ ครอบครัวของเธอมีอาชีพขายข้าวเหนียวปิ้งอยู่หลังศาลเจ้าพ่อไฟมาตั้งแต่สมัยของบิดาในช่วงปี พ.ศ. 2400 คุณเียนศรีกล่าวว่า "ป่าเห็นศาลเจ้าพ่อไฟเป็นไม้เล็ก ๆ ตั้งแต่อยู่ตรงโรงฝืน เวลาใครมาไหว้คุณย่าก็ต้องไหว้ศาลเจ้าด้วย ท่านอยู่คู่กัน ป่าเดินผ่านก็ยกมือไหว้ เอน้ำมนต์น้ำมันไปเติมบาง แต่ก่อนมีคนจีนมาค้าจิวริมคูเมืองเยอะ ต้องเอาสิ่งไม้เก่าอ้อมมาไปจ้องไว้ก่อน รอจิวศาลเจ้า" คำบอกเล่านี้สะท้อนถึงบทบาทของศาลเจ้าในฐานะศูนย์กลางของความเชื่อและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน ไม่เพียงแต่เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความบันเทิง เช่น การแสดงจิวริมคูเมืองที่เคยได้รับความนิยมอย่างมากในอดีต

ในปี พ.ศ. 2476 หลังเหตุการณ์กบฏบวรเดช รัฐบาลได้ดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีและศาลเจ้าพ่อไฟ มีการตัดต้นไม้บางส่วนออก และย้ายตลาดแผงลอยซึ่งตั้งอยู่รอบอนุสาวรีย์ไปยังพื้นที่ด้านหลังศาลเจ้า การปรับปรุงพื้นที่ครั้งนี้ยังรวมถึงการรื้อถอนโรงฝืนของรัฐบาลซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังศาลเจ้าในช่วงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตามคำบอกเล่าของคุณเทิดพงษ์ อัครปริดี (2563) "จำได้ตรงหลังศาลเจ้าพ่อไฟ มีโรงฝืนของรัฐบาล คนจีนส่วนใหญ่จะชอบมา แต่ตอนหลังสมัยจอมพล ป. เค้าก็รื้อออก เค้าออกกฎหมายห้ามสูบบุหรี่ ตอนนั้นตรงนั้นเป็นโรงจำนำไปแล้ว" การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนถึงการปรับตัวของพื้นที่ศาลเจ้าพ่อไฟในยุคสมัยใหม่ และแสดงให้เห็นถึงความพยายามของทางการในการจัดการพื้นที่ให้สอดคล้องกับกฎหมายและความต้องการของสังคมในขณะนั้น

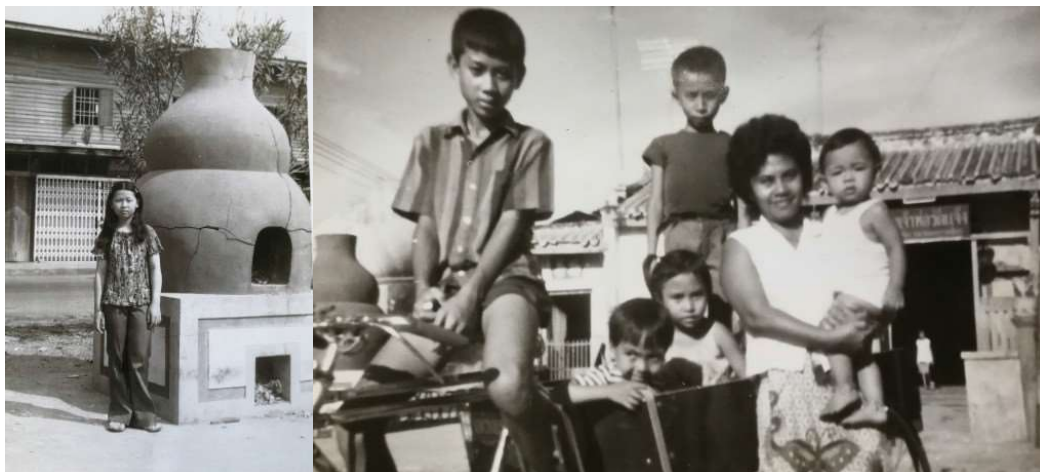
ในปัจจุบัน ศาลเจ้าพ่อไฟ ยังคงดำรงบทบาทสำคัญในฐานะศาสนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คู่กับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี เป็นจุดศูนย์รวมทางจิตใจสำหรับชาวนครราชสีมาและนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคล ไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ที่สะท้อนอัตลักษณ์และความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายจีน แต่ศาลเจายังเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่สำคัญของเมือง โดยยังคงรักษาความศักดิ์สิทธิ์และเอกลักษณ์ของตนไว้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม

3. ศาลเจ้าวัดแจ้ง

ศาลเจ้าวัดแจ้งตั้งอยู่บริเวณถนนโพธิ์กลาง เป็นศาสนสถานที่ประดิษฐานองค์เจ้าพ่อเจ้าไต้ฮงกง สร้างขึ้นโดยกลุ่มชาวจีน แต่จิวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองโคราช บริเวณศาลเจ้าแห่งนี้นับเป็นจุดกำเนิดของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ โดยในอดีตเป็นจุดพักของขบวนเกวียนพ่อค้าชาวจีนที่เดินทางมาค้าขาย ฝั่งตรงข้ามศาลเจ้ามีตลาดที่เรียกว่า "ตลาดลาว" หรือ "ตลาดลาว 15 ห้อง" ซึ่งเป็นศูนย์รวมสินค้าจากหัวเมืองต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่นี้ในฐานะย่านการค้าที่สำคัญมาตั้งแต่อดีต

จากการสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยในละแวกศาลเจ้า คุณปริศนาและคุณเทิดพงษ์ อัครปริดี (2563) สองสามีภรรยาชาวไทยเชื้อสายจีนแต่จิว ซึ่งประกอบกิจการร้านขายยาและรับตัดเสื้อผ้าอยู่ตรงข้ามศาลเจ้า ได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของพื้นที่ผ่านเรื่องเล่าที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษว่า บริเวณศาลเจ้าเป็นจุดแรกที่บรรพบุรุษของพวกเขาตั้งหลักหลังการอพยพมาจากเมืองจีน โดยใช้เกวียนล้อมวงเป็นที่พักอาศัยชั่วคราว ในอดีต พื้นที่บริเวณศาลเจ้าเป็นย่านการค้าที่คึกคัก ประกอบด้วยห้องแถวไม้สองชั้นที่เป็นที่อยู่อาศัยของชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นส่วนใหญ่ และเป็นแหล่งจำหน่ายใช้สอยของผู้คนจากต่างอำเภอ นอกจากนี้ ยังมีการจัดการแสดงจิวเป็นประจำทุกปี ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมาก จนมีการจองที่นั่งชมการแสดงล่วงหน้า

ความสำคัญของศาลเจ้าวัดแจ้งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ผู้คนใช้ประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะลานโล่งหน้าศาลเจ้าที่เป็นพื้นที่เล่นของเด็ก ๆ ในชุมชน ดังภาพที่ 5 ที่แสดงให้เห็นเด็ก ๆ และครอบครัวในชุมชนที่มารวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมในบรรยากาศที่อบอุ่นและใกล้ชิด คุณกรรณิกา อัญชูลี (2563) ได้เล่าถึงประสบการณ์ในวัยเด็กของการเล่นเกมพื้นบ้านต่าง ๆ เช่น อีกาฟักไข่ และกะชุย ปัจจุบัน แม้ว่าพื้นที่บริเวณศาลเจ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยเฉพาะการปรับลานโล่งหน้าศาลเจ้าให้เป็นพื้นที่เช่าสำหรับร้านอาหารในยามค่ำคืนที่เรียกว่า "ไต้รุ่งศาลวัดแจ้ง" ดังภาพที่ 6 ศาลเจ้ายังเป็นพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่จากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ที่ทุกคนในชุมชนเข้าถึงได้ง่ายไปสู่การปรับตัวให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตและสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป

ภาพ 5 บทบาทของศาลเจ้าในฐานะศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนในอดีต
ที่มา : ปริศนา อัครปรีดี (2563) และกรรณิกา อัญชูลี (2563)

ภาพ 6 แสดงบรรยากาศตลาดไต้รุ่งศาลเจ้าวัดแจ้ง

4. ศาลเจ้าแม่ทับทิม

ศาลเจ้าแม่ทับทิม หรือที่รู้จักในนามศาลเจ้าโหล่นา ตั้งอยู่บนถนนโพธิ์กลาง เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นจากความศรัทธาของกลุ่มชาวจีนไหหลำในเมืองโคราช คุณอัฐพล สัมพันธ์วงศ์ (2564) ประธานศาลเจ้าแม่ทับทิม ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาว่า แต่เดิมศาลเจ้ามีลักษณะเป็นเพียงเพิงไม้ขนาดเล็กคล้ายศาลเพียงตา โดยชาวจีนที่เดินทางผ่านมาจะต้องแวะสักการะก่อนออกเดินทาง ศาลเจ้าแห่งนี้มีอายุประมาณ 200 ปี การวางผังอาคารของศาลเจ้าสะท้อนถึงความเชื่อดั้งเดิม โดยหันหน้าไปทางทิศเหนือซึ่งขนานกับแนวลำปำ ลำน้ำสาขาของลำตะคอง ตามความเชื่อที่ว่าศาลเจ้าแม่ทับทิมควรหันหน้าออกสู่แม่น้ำ แม้ว่าปัจจุบันลำน้ำดังกล่าวจะถูกถมเพื่อสร้างเป็นเส้นทางคมนาคมไปแล้วก็ตาม

ศาลเจ้าแม่ทับทิมมีความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน โดยเป็นจุดนัดพบและพักของคาราวานเกวียนขนส่งสินค้าของชาวจีนโพ้นทะเลที่เดินทางไปมาระหว่างจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน บริเวณนี้กลายเป็นย่านชุมชนขนาดใหญ่ของชาวจีน คุณเสาวคนธ์ เอื้ออุไรเลิศ (2563) ได้เล่าถึงสภาพแวดล้อมในอดีตว่า บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นป่าที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่โดยรอบ ประกอบด้วยศาลเจ้าสามแห่ง ได้แก่ ศาลเจ้าวัดแจ้ง ศาลเจ้าแม่ทับทิม และศาลเจ้าพ่อไฟ โดยมีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และมีการประกอบพิธีกรรมตามเทศกาลอย่างสม่ำเสมอ

ในช่วงที่มีการอพยพของชาวจีนเข้ามาอยู่ในเมืองโคราชมามากขึ้น ศาลเจ้าได้รับการปรับปรุงจากศาลไม้ขนาดเล็กเป็นอาคารขนาดใหญ่มุงสังกะสี และได้จัดตั้งโรงเรียนจีนชื่อ "โรงเรียนเก็งเต็ก" เพื่อให้การศึกษาแก่บุตรหลานชาวไทยเชื้อสายจีน คุณมานัส คุประตกุล (2564) ได้เล่าว่า ภายในบริเวณศาลเจ้ามีการจัดตั้งโรงเรียนในลักษณะห้องแถวไม้ เพื่อรองรับการศึกษาของบุตรหลานชาวจีนที่อาศัยอยู่ในละแวกใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โรงเรียนดังกล่าวได้ย้ายไปตั้งที่อำเภอห้วยแถลง ประกอบกับการที่ครอบครัวชาวไทยเชื้อสายจีนหลายครอบครัวได้เปลี่ยนนามสกุลและย้ายถิ่นฐานไปอยู่พื้นที่รอบนอก ส่งผลให้กิจกรรมในบริเวณศาลเจ้าซบเซาลงช่วงระยะเวลาหนึ่ง

จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2514 เมื่อมีการระดมทุนจากชาวไทยเชื้อสายจีนและผู้ศรัทธาเพื่อบูรณะศาลเจ้าขึ้นใหม่แทนอาคารไม้หลังเดิมที่ทรุดโทรม ปัจจุบัน ศาลเจ้าแม่ทับทิมได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมด้วยการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาลาฟ้าดิน และเสาฟ้าดิน 9 มังกร จนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองโคราช นอกจากนี้ ยังมีการจัดสรรพื้นที่ลานโล่งด้านหน้าให้เป็นที่จอดรถสำหรับผู้อยู่อาศัยในละแวกใกล้เคียง สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนการใช้งานพื้นที่ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ภาพ 7 แสดงศาลเจ้าแม่ทับทิมในอดีต
ที่มา: หอการค้าจังหวัดนครราชสีมา, 2541

ภาพ 8 แสดงบรรยากาศลานจอดรถศาลเจ้าแม่ทับทิม

ศาลเจ้าจีนและการเปลี่ยนแปลงในสังคม

จากคำบอกเล่าเรื่องราว “ศาลเจ้าจีนในความทรงจำ” ผู้เล่าถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าจีน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่โยงใยกับ เวลาและสถานที่ (Time and space) ความสัมพันธ์นี้สะท้อนถึงบทบาทของศาลเจ้าในฐานะ Sites of memory หรือพื้นที่แห่งความทรงจำทางสังคมที่เชื่อมโยงผู้คนกับอดีต ตัวอย่างเช่น ศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลและศาลเจ้าแม่ทับทิม ไม่เพียงแต่เป็นสถานที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการถ่ายทอดภาษาและวัฒนธรรมจีนให้กับลูกหลานในชุมชน ในอดีต ศาลเจ้าจีนเริ่มต้นจากการเป็นศาลขนาดเล็กที่สะท้อนความเชื่อของชุมชนท้องถิ่น แต่เมื่อชาวไทยเชื้อสายจีนในโคราชเติบโตทางเศรษฐกิจ ศาลเจ้าได้พัฒนาเป็นศาลเจ้าขนาดใหญ่ที่มีการจัดตั้งคณะกรรมการดูแลโดยสมาคมหรือมูลนิธิต่าง ๆ ความเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนถึงการรวมตัวของชาวไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่ ซึ่งมุ่งรักษาอัตลักษณ์และความทรงจำร่วมกันผ่านศาลเจ้า

การศึกษายังพบว่าศาลเจ้าจีนในเมืองโคราชทำหน้าที่เป็น พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม ที่เปิดโอกาสให้ผู้คนหลากหลายกลุ่มเข้ามาใช้งาน พื้นที่เหล่านี้สะท้อนถึงการปรับตัวของศาลเจ้าให้เข้ากับสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ประเด็นที่สำคัญ คือ

1. การปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้ตอบสนองต่อการใช้งานในชีวิตประจำวัน

ตัวอย่างเช่น ศาลเจ้าวัดแจ้ง ซึ่งในปัจจุบันบริเวณด้านหน้าได้กลายเป็นตลาดโต้รุ่งที่เปิดให้เช่าขายสินค้าและอาหาร หรือศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีการเปิดให้เช่าพื้นที่สำหรับจอดรถ การปรับเปลี่ยนเหล่านี้สะท้อนถึงการตอบสนองความต้องการของชุมชนในปัจจุบัน ทำให้ศาลเจ้ายังคงมีบทบาทที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตร่วมสมัย

2. การเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญในเมือง

ศาลเจ้าพ่อไฟ ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี เป็นตัวอย่างของการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับบริบททางประวัติศาสตร์และภูมิทัศน์เมือง การปรับปรุงพื้นที่ศาลเจ้าให้มีความเหมาะสมและเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญ เช่น อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ช่วยเพิ่มคุณค่าและสร้างความเคารพจากผู้คนในสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังส่งผลให้ศาลเจ้าจีนในปัจจุบันมีการปรับตัวต่อค่านิยมและวัฒนธรรมที่หลากหลายจากเดิมที่กลุ่มชาวจีนแต่ละกลุ่ม เช่น กวางตุ้ง แต้จิ๋ว และไหหลำ มีศาลเจ้าที่สะท้อนความเชื่อเฉพาะกลุ่ม ปัจจุบันกลับพบว่าการปฏิบัติพิธีกรรมและการใช้งานพื้นที่ศาลเจ้ามีความคล้ายคลึงและผสมผสานกันมากขึ้น เช่น การกราบไหว้ศาลเจ้าตามความสะดวกและความศรัทธาของแต่ละบุคคล ดังคำบอกเล่าที่ว่า “ปกติเวลาเทศกาลต่าง ๆ จะไหว้หลักเมือง ไหว้คุณย่าแล้วตรงข้ามคุณย่าจะมีศาลเจ้าพ่อไฟ เราก็ก็นไหว้ท่านเป็นลำดับไป ตามที่เราสะดวกและศรัทธา เหมือนกับท่านปกป้องคุ้มครองเรา” (ปริศนา, 2563) การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของศาลเจ้าและชุมชนต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมและค่านิยมร่วมสมัย

ศาลเจ้าพ่อบุญโพศาลเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนของพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมในบริบทของการพัฒนาเมืองอย่างชัดเจน ศาลเจ้าแห่งนี้ประสบกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการที่ส่งผลต่อทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางสังคมวัฒนธรรม ในมิติทางกายภาพและสภาพแวดล้อม การขยายตัวของเมืองและการพัฒนาอาคารพาณิชย์ในบริเวณโดยรอบได้ส่งผลกระทบต่อศาลเจ้าพ่อบุญโพศาล การก่อสร้างอาคารพาณิชย์ทั้งด้านหน้าและด้านหลังศาลเจ้าทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า "การบดบังพื้นที่" (Spatial concealment) ศาลเจ้าที่เคยเป็นจุดสังเกตที่เห็นได้ชัดเจนจากถนนหลักกลับกลายเป็นพื้นที่ที่ซ่อนอยู่ในซอกซอยเล็กๆ การเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Kevin Lynch (1960) เกี่ยวกับ "ภาพพจน์ของเมือง" (The image of the city) ที่เน้นว่าการมองเห็นและการเข้าถึง (Visibility and accessibility) เป็นปัจจัยสำคัญของพื้นที่สาธารณะการพัฒนาพื้นที่บริเวณหน้าศาลเจ้าให้กลายเป็นย่านการค้าปลีกกินแบ่งรัฐบาลที่คึกคักสะท้อนให้เห็นถึงการ "เปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ" (Economic transition) ของพื้นที่ โดยจากที่เคยเป็นย่านชุมชนที่เรียบง่ายกลายเป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจหนาแน่นในช่วงเวลาที่กำหนด การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลทั้งเชิงบวกและเชิงลบต่อศาลเจ้า ในเชิงบวกคือการคึกคักของกิจกรรมทางเศรษฐกิจทำให้ผู้คนผ่านไปมาในพื้นที่มากขึ้น อาจนำมาซึ่งผู้มาเยือนใหม่ ๆ แต่ในเชิงลบ ความคับคั่งและการจราจรที่หนาแน่นกลับทำให้การเข้าถึงศาลเจ้าเพื่อประกอบพิธีกรรมทำได้ยากลง โดยเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุที่เคยเป็นกลุ่มผู้ใช้งานหลัก ในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของศาลเจ้าพ่อบุญโพศาลสะท้อนให้เห็นถึงการ "หดตัวของบทบาททางสังคม" (Contraction of social roles) จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลที่ระบุว่า ในอดีตศาลเจ้าแห่งนี้เป็นศาลเจ้าแห่งแรกที่ชาวไทยเชื้อสายจีนต้องไปกราบไหว้ และมักมีผู้คนมาร่วมพิธีกรรมอย่างคับคั่ง แต่ปัจจุบันบรรยากาศเงียบสงบลงอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากปัจจัยหลายประการที่เกี่ยวข้องกัน ประการแรก การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของชุมชนโดยรอบ การย้ายถิ่นฐานของครอบครัวชาวไทยเชื้อสายจีนจากพื้นที่ใจกลางเมืองไปยังพื้นที่รอบนอกส่งผลให้ฐานชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับศาลเจ้าลดลง การเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องกับทฤษฎีของ Doreen Massey (1994) เกี่ยวกับ "เรขาคณิตแห่งอำนาจ" (Geometry of Power) ที่อธิบายว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายและบทบาทของสถานที่ ประการที่สอง การสูญเสียบทบาททางการศึกษา การปิดตัวของโรงเรียนเม้งย้อเฮาในปี พ.ศ. 2484 นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลกระทบยาวต่อศาลเจ้า โรงเรียนไม่เพียงเป็นสถาบันการศึกษา แต่ยังเป็น "พื้นที่แห่งการสืบทอดวัฒนธรรม" (Space of Cultural transmission) ที่สำคัญ การปิดโรงเรียนทำให้ศาลเจ้าสูญเสียกลไกสำคัญในการหล่อหลอมอัตลักษณ์ของคนรุ่นใหม่ สิ่งที่น่าสนใจคือ แม้ว่าจะเกิดขึ้นมานานกว่า 80 ปีแล้ว แต่ผู้ให้ข้อมูลยังคงพูดถึงเหตุการณ์นี้ด้วยความรู้สึกเสียใจและความทรงจำที่ชัดเจน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเหตุการณ์นี้ต่อความทรงจำร่วมของชุมชน ประการที่สาม การปรับเปลี่ยนนโยบายการจัดการพื้นที่ การกำหนดเวลาเปิด-ปิดที่เข้มงวดขึ้นและข้อจำกัดในการใช้พื้นที่ส่งผลต่อรูปแบบการใช้งานของชุมชน ในอดีตพื้นที่ศาลเจ้าเป็นมากกว่าสถานที่ประกอบพิธีกรรม แต่เป็น "พื้นที่แห่งชีวิตประจำวัน" (Everyday space) ที่ผู้คนใช้เป็นสถานที่พักผ่อน ออกกำลังกาย และแม้กระทั่งทำการเกษตรขนาดเล็ก การจำกัดการใช้งานเหล่านี้ทำให้ศาลเจ้าเปลี่ยนจากการเป็น "สถานที่ที่มีชีวิต" (Lived space) ไปสู่การเป็น "สถานที่ที่ถูกกำหนด" (Prescribed space) มากขึ้น อย่างไรก็ตาม ศาลเจ้าพ่อบุญโพศาลได้แสดงให้เห็นถึง "ความยืดหยุ่นในการปรับตัว" (Adaptive resilience) ในบางด้าน แม้จะมีข้อจำกัดหลายประการแต่ศาลเจ้ายังคงรักษาบทบาทสำคัญในฐานะ "สถานที่แห่งความทรงจำ" (Memory place) ที่เชื่อมโยงชุมชนกับอดีต การที่ผู้สูงอายุยังคงเดิมบางส่วนยังคงเข้ามาใช้พื้นที่ในช่วงเวลาที่อนุญาต แสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่ยังคงอยู่ การเปลี่ยนแปลงของศาลเจ้าพ่อบุญโพศาลให้บทเรียนสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเมืองกับการอนุรักษ์พื้นที่ทางวัฒนธรรม ประการแรก ความสำคัญของการมองเห็นและการเข้าถึงซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการรักษาความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่กับชุมชน ประการที่สอง ความจำเป็นในการสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ประการที่สาม ความสำคัญของการจัดการที่มีส่วนร่วมจากชุมชน และประการสุดท้าย ความจำเป็นในการมองศาลเจ้าในฐานะส่วนหนึ่งของ "ระบบนิเวศทางวัฒนธรรม" (Cultural ecosystem) ของเมือง

บทสรุป

การศึกษาเรื่อง "ศาลเจ้าจีนในความทรงจำของชาวไทยเชื้อสายจีนในเมืองโคราช" นำเสนอการวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของศาลเจ้าจีนในฐานะพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมและสถานที่แห่งความทรงจำในบริบทของสังคมเมืองร่วมสมัย โดยศึกษาศาลเจ้าจีนใน 4 แห่ง ได้แก่ ศาลเจ้าพ่อบุญโพศาล ศาลเจ้าพ่อไฟ ศาลเจ้าวัดแจ้ง และศาลเจ้าแม่ทับทิม ผ่านการประยุกต์ใช้แนวคิดความทรงจำในสถานที่ (Place memory) และแนวคิดพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม (Cultural public space) ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างคน กิจกรรม ความทรงจำ และสถานที่

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ การศึกษานี้ค้นพบ 4 ประเด็นสำคัญ ประการแรก เกี่ยวกับความทรงจำและการเชื่อมโยงทางอารมณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าศาลเจ้าจีนทั้ง 4 แห่ง ทำหน้าที่เป็นมากกว่าสถานที่ทางกายภาพ แต่เป็นคลังเก็บความทรงจำที่มีหลายระดับ ตั้งแต่ความทรงจำส่วนบุคคล ความทรงจำระดับครอบครัว ไปจนถึงความทรงจำร่วมของชุมชน อย่างไรก็ตาม ลักษณะและความเข้มข้นของความทรงจำเหล่านี้มีความแตกต่างกันไปในแต่ละศาลเจ้าตามบริบทเฉพาะ เช่น ศาลเจ้าวัดแจ้งที่มีความทรงจำเกี่ยวกับการเป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนและพื้นที่เล่นของเด็กในอดีต ขณะที่ศาลเจ้าพ่อโฝมีความทรงจำที่เชื่อมโยงกับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีและกิจกรรมจิวริมคูเมือง

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงของบทบาทและการใช้งานพื้นที่ ซึ่งแสดงให้เห็นรูปแบบที่หลากหลายและเฉพาะเจาะจงในแต่ละศาลเจ้า ศาลเจ้าพ่อบุญโฝศาลประสพกับการหดตัวของบทบาททางสังคมและการลดลงของการเข้าถึง อันเป็นผลมาจากการถูกบดบังด้วยอาคารพาณิชย์และการสูญเสียบทบาททางการศึกษา ศาลเจ้าพ่อโฝปรับตัวเป็นพื้นที่แบบเปิดกว้างที่รองรับผู้คนที่หลากหลาย โดยอาศัยความเชื่อมโยงกับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ศาลเจ้าวัดแจ้งแสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นในการปรับใช้พื้นที่ โดยการพัฒนาตลาดได้รุ่งในช่วงกลางคืน ขณะที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมเน้นการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ความแตกต่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงยุทธศาสตร์การปรับตัวที่แตกต่างกันตามบริบทและโอกาสของแต่ละพื้นที่

ประการที่สาม การผสมผสานทางวัฒนธรรมและการปรับตัวของประเพณี ซึ่งพบว่าการเปลี่ยนแปลงจากการปฏิบัติพิธีกรรมแบบแยกตามกลุ่มภาษาในอดีตไปสู่การผสมผสานและการปฏิบัติข้ามกลุ่มมากขึ้นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การผสมผสานนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในลักษณะเดียวกันทุกที่ ศาลเจ้าบางแห่งยังคงรักษาความเฉพาะเจาะจงของกลุ่มภาษาได้มากกว่า เช่น ศาลเจ้าวัดแจ้งที่ยังคงเป็นศูนย์กลางของกลุ่มแต้จิ๋วอย่างชัดเจน ขณะที่ศาลเจ้าพ่อโฝมีลักษณะเปิดกว้างและรองรับความหลากหลายมากกว่า สะท้อนให้เห็นถึงความยืดหยุ่นของวัฒนธรรมและการสร้างอัตลักษณ์ร่วมในระดับท้องถิ่นที่มีพลวัต

ประการที่สี่ ความท้าทายและการดำรงอยู่ในสังคมร่วมสมัย ซึ่งแต่ละศาลเจ้าเผชิญกับความท้าทายที่แตกต่างกันและใช้ยุทธศาสตร์การปรับตัวที่หลากหลาย ศาลเจ้าพ่อบุญโฝศาลเผชิญกับปัญหาการบดบังและการเข้าถึงที่ยากลง ศาลเจ้าวัดแจ้งปรับตัวด้วยการให้เช่าพื้นที่เพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ศาลเจ้าพ่อโฝอาศัยความเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญของเมือง และศาลเจ้าแม่ทับทิมพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและแหล่งท่องเที่ยว ความหลากหลายของยุทธศาสตร์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าไม่มีแนวทางเดียวที่เหมาะสมกับทุกบริบท แต่ต้องพิจารณาปัจจัยเฉพาะของแต่ละพื้นที่

การวิเคราะห์เชิงพื้นที่แสดงให้เห็นรูปแบบการใช้งานพื้นที่ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ศาลเจ้าพ่อบุญโฝศาลมีลักษณะการใช้งานแบบเข้มข้นแต่จำกัดอยู่ในกลุ่มผู้ใช้เฉพาะ ศาลเจ้าพ่อโฝมีการใช้งานแบบเปิดกว้างและยืดหยุ่น ศาลเจ้าวัดแจ้งมีการใช้งานที่หลากหลายตามช่วงเวลา และศาลเจ้าแม่ทับทิมมีการใช้งานแบบครอบคลุมทั้งกิจกรรมทางศาสนาและการท่องเที่ยว ความแตกต่างเหล่านี้สะท้อนถึงการตอบสนองต่อบริบทและความต้องการที่แตกต่างกัน รวมถึงกลยุทธ์การจัดการที่หลากหลายของแต่ละศาลเจ้า

การศึกษายังพบว่าศาลเจ้าทั้ง 4 แห่งมีการเชื่อมโยงกันในลักษณะของเครือข่าย ทั้งในมิติทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะการที่ผู้คนปฏิบัติพิธีกรรมข้ามศาลเจ้าและมีการเชื่อมโยงของกิจกรรมในเทศกาลสำคัญ อย่างไรก็ตาม ระดับของการเชื่อมโยงนี้มีความแตกต่างกัน บางศาลเจ้ามีความเป็นอิสระสูงและมีชุมชนเฉพาะของตนเอง ขณะที่บางศาลเจ้ามีการพึ่งพาซึ่งกันและกันมากกว่า การเข้าใจถึงลักษณะเครือข่ายนี้มีความสำคัญต่อการพัฒนานโยบายที่เหมาะสม เนื่องจากการเสริมสร้างความเชื่อมโยงอาจช่วยเพิ่มความเข้มแข็งและความอยู่รอดของศาลเจ้าในภาพรวม

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีความทรงจำในสถานที่และพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมในหลายประการ การศึกษายืนยันแนวคิดของ Pierre Nora เกี่ยวกับสถานที่แห่งความทรงจำ โดยแสดงให้เห็นว่าศาลเจ้าจีนทำหน้าที่เป็นจุดยึดเหนี่ยวของความทรงจำร่วมที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารมณ์ความรู้สึกเข้าด้วยกัน ขณะเดียวกันก็ขยายความเข้าใจโดยแสดงให้เห็นว่าความทรงจำเหล่านี้ไม่ได้คงที่ แต่มีการปรับเปลี่ยนและต่อรองอย่างต่อเนื่อง และมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละสถานที่

ในมิติเชิงปฏิบัติ ผลการศึกษานี้ให้ข้อเสนอแนะสำคัญหลายประการ ประการแรก ความจำเป็นในการพัฒนานโยบายที่เฉพาะเจาะจงตามบริบทของแต่ละศาลเจ้า โดยไม่ใช้แนวทางเดียวสำหรับทุกพื้นที่ เช่น ศาลเจ้าพ่อบุญโฝศาลต้องการการแก้ไขปัญหาการเข้าถึงเป็นลำดับแรก ขณะที่ศาลเจ้าวัดแจ้งต้องการการสนับสนุนในการจัดการกิจกรรมที่หลากหลาย ประการที่สอง ความสำคัญของการสร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา โดยการอนุญาตให้มีความยืดหยุ่นในการใช้งานที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน แต่ยังคงรักษาความศักดิ์สิทธิ์และความหมายทางวัฒนธรรม

ประการที่สาม การส่งเสริมการเชื่อมโยงระหว่างศาลเจ้าต่าง ๆ ผ่านการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยคำนึงถึงความแตกต่างและเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละแห่ง ประการที่สี่ ความจำเป็นในการพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมของ

ชุมชนในการจัดการศาลเจ้า โดยเฉพาะการถ่ายทอดความรู้และความทรงจำไปสู่คนรุ่นใหม่ ซึ่งรูปแบบและความเข้มข้นของการมีส่วนร่วมควรปรับให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละศาลเจ้า

ในมิติเชิงนโยบาย การศึกษานี้เสนอแนะให้มีการพิจารณาศาลเจ้าจีนในเมืองโคราชในฐานะ "มรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต" (Living Cultural Heritage) ที่มีคุณค่าไม่เพียงแต่สำหรับชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีน แต่สำหรับสังคมไทยในวงกว้าง อย่างไรก็ตาม การดำเนินนโยบายควรคำนึงถึงความหลากหลายและความเฉพาะเจาะจงของแต่ละศาลเจ้า รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของบทบาทที่แตกต่างไปตามกาลเวลา การสร้างความเข้าใจและการยอมรับในความหลากหลายทางวัฒนธรรมจะช่วยให้ศาลเจ้าเหล่านี้สามารถดำรงบทบาทเป็นพื้นที่เชื่อมโยงวัฒนธรรมและสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างยั่งยืน

แม้ว่าการศึกษานี้จะให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับศาลเจ้าจีนใน 4 แห่งในเมืองโคราช แต่ก็มีข้อจำกัดบางประการที่ควรนำมาพิจารณา ข้อจำกัดแรกคือการศึกษาเน้นเฉพาะศาลเจ้าจีนใน 4 แห่งจาก 10 แห่งที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งแม้จะเป็นศาลเจ้าที่มีความสำคัญและมีชุมชนใช้งานอย่างต่อเนื่อง แต่ศาลเจ้าอื่น ๆ ที่ไม่ได้ศึกษาอาจมีลักษณะและบทบาทที่แตกต่างออกไป ข้อจำกัดที่สองคือระยะเวลาในการเก็บข้อมูล ซึ่งอาจไม่เพียงพอสำหรับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระยะยาวหรือรูปแบบการใช้งานตามฤดูกาลอย่างครบถ้วน โดยเฉพาะกิจกรรมเทศกาลสำคัญบางอย่างที่จัดเป็นครั้งคราว

ข้อจำกัดที่สามเกี่ยวกับการพึ่งพาความทรงจำของผู้ให้ข้อมูล ซึ่งแม้จะเป็นข้อมูลที่มีคุณค่า แต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงหรือการตีความที่แตกต่างไปจากความเป็นจริงในอดีต และอาจมีอคติจากมุมมองส่วนตัว ข้อจำกัดที่สี่คือการมุ่งเน้นศึกษาในพื้นที่เฉพาะของเมืองโคราช ซึ่งแม้จะให้ความเข้าใจเชิงลึก แต่ข้อค้นพบอาจไม่สามารถนำไปใช้ในบริบทอื่นได้โดยตรง โดยเฉพาะในเมืองที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนและบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ข้อจำกัดสุดท้ายคือการศึกษาเน้นมุมมองของชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นหลัก ซึ่งอาจมองข้ามมุมมองของกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมที่อาจมีความเกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของศาลเจ้าเหล่านี้

การศึกษานี้เปิดโอกาสสำหรับการวิจัยในอนาคตหลายทิศทาง ได้แก่ การศึกษาเปรียบเทียบศาลเจ้าจีนในเมืองต่าง ๆ ของภาคอีสานเพื่อทำความเข้าใจรูปแบบที่หลากหลายของการปรับตัว การศึกษาระยะยาวเพื่อติดตามการเปลี่ยนแปลงของศาลเจ้าในอนาคต การศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้และความทรงจำไปสู่คนรุ่นใหม่ และการศึกษามุมมองของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้า รวมถึงนักท่องเที่ยวและชุมชนโดยรอบที่ไม่ใช่ชาวจีน การวิจัยเหล่านี้จะช่วยเติมเต็มความเข้าใจที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเกี่ยวกับบทบาทของศาลเจ้าจีนในสังคมไทยร่วมสมัย

เอกสารอ้างอิง

กรณีกา อัญชูลี. (2563). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

เทิดพงษ์ อัครปรีดี. (2563). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

ปริศนา อัครปรีดี. (2563). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

มานัส คุประตกุล. (2564). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

เยื่อนศรี แยมเกสร. (2564). สัมภาษณ์. ชาวไทย.

สำนักงานเทศบาลนครราชสีมา. (2548). **บันทึกเจดิลบปีที่โคราช**. นครราชสีมา.

เสาวคนธ์ เอื้ออุไรเลิศ. (2563). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

หอการค้าจังหวัดนครราชสีมา. (2542). **ย้อนรอย 100 ปีโคราชวานิช**. กรุงเทพฯ: บริษัท พิวเจอร์เพรส แอนด์มัลติมีเดีย จำกัด.

อนงค์ พันธสนธิ. (2563). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

อัฐพล สัมพันธ์วงศ์. (2564). สัมภาษณ์. ชาวไทยเชื้อสายจีน.

- Casey, E. S. (1987). **Remembering: A phenomenological study**. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
(Original work published 1950)
- Hayden, D. (1995). **The power of place: Urban landscapes as public history**. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nora, P. (1989). **Between memory and history: Les lieux de mémoire**. *Representations*, 26, 7–24.
<https://doi.org/10.2307/2928520>